

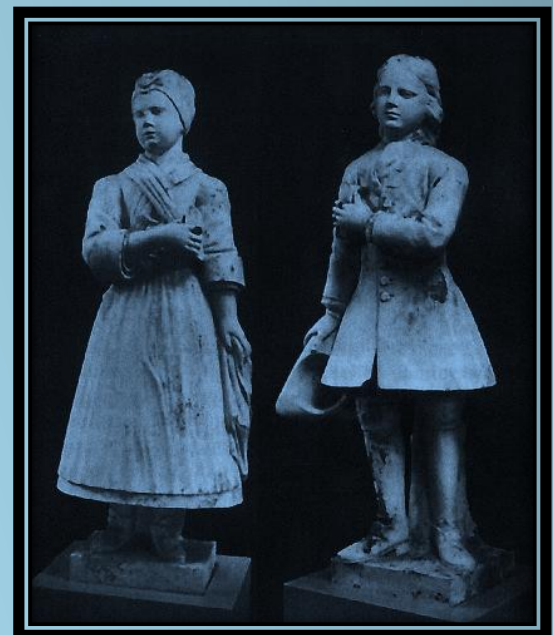
Wij Burgheer
Schepenen ende Raeden
Seventer. doen kondt alle
de bekenen voor ons ende

Burgerweeshuizen in de Republiek,
'totale instituties'?

ende Eere der Bevligen
heyt. ende tot onderhouden
Armen verstorven verlate
kens met typen becade on
ken Meente en Wesen.

Bachelorscriptie geschiedenis
Frederike Wiggers, S4529308

Begeleider: Dr. C. van Bochove
Tweede lezer: Dr. D. Lyna
Inleverdatum: 15 januari 2017

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	3
Hoofdvraag en deelvragen	5
Methode: microgeschiedenis.....	6
Status Quaestionis	7
‘Totale instituties’ volgens Goffman en anderen	7
‘Totale instituties’ tussen de woorden door	10
Een positiever beeld op de burgerweeshuizen	11
Hoofdstuk 1 De voorbereiding van weesmeisjes en -jongens op het werkzame leven	12
Het basisonderwijs	12
De kwaliteit van het onderwijs.....	12
Verschillen in voorbereiding op de toekomst tussen meisjes en -jongenswezen.....	14
De beroepsmogelijkheden voor weesmeisjes.....	14
Een afwijkend beeld van beroepsmogelijkheden voor weesmeisjes	15
De beroepsmogelijkheden voor weesjongens	16
De beroepsmogelijkheden voor weesjongens, vrijwillige keuze?.....	17
Het wisselen van ambachtsbaas	18
Beroepen waarvoor de weesjongens werden opgeleid	20
De beroepskeuze van weesjongens en het karakter van de regio	20
Casus Deventer	
Hoe zien we het bovenstaande terugkomen binnen het Deventer burgerweeshuis?	21
Het verschil tussen weesmeisjes en weesjongens in Deventer.....	22
De weesmeisjes in Deventer	23
De weesjongens in Deventer.....	23
Hoofdstuk 2 Burgerweeshuizen in de Republiek, ‘totale instituties’?	26
Groeiën weesmeisjes in burgerweeshuizen in de Republiek op binnen een ‘totale institutie’?	26
Groeiën weesjongens in burgerweeshuizen in de Republiek op binnen een ‘totale institutie’?	27
Het vierde punt van Goffman.....	28
Het burgerweeshuis van Deventer, een ‘totale institutie’ voor de weesmeisjes?	28
Het burgerweeshuis van Deventer, een ‘totale institutie’ voor de weesjongens?.....	29
Het Deventer burgerweeshuis, een ‘totale institutie’?.....	30
Conclusie.....	32
Bibliografie	34

Literatuur.....	34
Archivalia.....	35

INLEIDING*

In 1830 verscheen het boek *Oliver Twist* van Charles Dickens. De hoofdpersoon was de arme weesjongen Oliver die de eerste acht jaar van zijn leven opgroeide in een weeshuis in Londen. Liefde en genegenheid vielen hem niet ten deel. Vanaf zijn achtste levensjaar moest hij zware lichamelijke arbeid verrichten in een werkhuis. Hier was de situatie, met name ten aanzien van het voedsel, al niet anders. De woorden: ‘Please, Sir, I want some more’ waren hierbij veelzeggend.¹ Hierna lijkt de jongen, die niet voorbereid was op de werkelijkheid van de wereld buiten het instituut, voorbestemd voor een leven in de criminaliteit in de straten van Londen.

Charles Dickens uitte in de klassieker de nodige maatschappijkritiek op de omgang van Engeland met zijn armen aan het begin van de negentiende eeuw. Niet alleen stelde Dickens de kinderarbeid aan de kaak maar voornamelijk het feit dat kinderen die waren opgegroeid in het weeshuis van onderwijs verstoken bleven en hierdoor onvoldoende voorbereid werden om op eigen benen te staan. Het bewogen leven van Oliver voldeed zo precies aan het algemene beeld dat veel mensen hebben van het functioneren van een weeshuis: een kil, onpersoonlijk en beklemmend instituut met eenzijdige voeding en een in het algemeen slechte verzorging. Stuk voor stuk vielen de wezen daardoor, van het ene op het andere moment losgemaakt van het weeshuis, ten prooi aan de criminaliteit. De Amerikaanse socioloog Erving Goffman spreekt in dit verband van een ‘totale institutie’.² Een instituut waarbij bewoners zoals Oliver geheel zijn afgezonderd van de buitenwereld. Hun leven speelt zich volledig af binnen de instelling.

We kunnen onszelf aan de hand van het voorbeeld dat Dickens beschrijft, de vraag stellen hoe representatief dat beeld omtrent weeshuizen in pre-industrieel West-Europa is. Dickens behandelt in het boek slechts één weeshuis gedurende deze periode in Londen, waarbij hij wel een overheersend negatief beeld schept van het functioneren van weeshuizen in het algemeen. Hierbij moet echter rekening worden gehouden met het feit dat Engeland in

*Afbeeldingen voorblad van boven naar beneden: sjabloon met behulp waarvan bezittingen van het weeshuis werden gemerkt uit; C.M. Hogenstijn, *Schrei niet bedrukte wees: geschiedenis van het Deventer weeshuis en kinderkuis* (Nieuwegein, 1994), 53 en; een fragment uit de stichtingsakte van het Deventer burgerweeshuis uit; Stadsarchief Deventer (NL-DvSA), Deventer, 0768, de stichtingsakte van het weeshuis voor de verweesde kinderen van burgers van Deventer 1560, (burgerweeshuis en kinderkuis), 2.1.1 en; twee beelden van staande wezen vervaardigd door de beeldhouwer Godfried Gerlach uit; Hogenstijn, *Schrei niet bedrukte wees*, 48.

¹ Charles Dickens, *Oliver Twist* (Londen, 1994), 15.

² Erving Goffman, *Asylums: essays on the social situation of mental patients and other inmates* (New York, 2007), 4.

verhouding laat over ging tot het stichten van weeshuizen die zich alleen richtten op de zorg voor wezen. Voor een goede vergelijking voor wat betreft de ontwikkeling van de stichting van weeshuizen in West-Europa zijn twee werken van belang, die van universitair docent geesteswetenschappen Jo Spaans en van universitair docent sociale geschiedenis Juliane Jacobi.³ Beiden geven de unieke positie van de Noordelijke-Nederlanden binnen de stichting van weeshuizen in West-Europa aan; in de Noordelijke-Nederlanden werd als eerste overgegaan tot de stichting van weeshuizen waarbij enkel de opvoeding en het onderwijs aan de wezen centraal stonden en niet het werk. Hierna volgde Frankrijk waar aan het begin van de zestiende eeuw in Parijs twee vergelijkbare weeshuizen gesticht werden. In 1572 volgde Duitsland met de oprichting van een weeshuis in Augsburg. Engeland stichtte in 1552 al het eerste weeshuis maar pas in de zeventiende eeuw kwam deze los van het werkhuis om zich enkel op de opvoeding en het onderwijs aan de wezen te richten. Zwitserland was het laatste land binnen West-Europa dat overging tot de stichting van weeshuizen die enkel voor wezen bedoeld waren. In 1707 kwam het Zwitserse weeshuis echter pas los van het tuchthuis.⁴

In dit onderzoek zal verder ingegaan worden op de weeshuizen in de Noordelijke-Nederlanden en dan specifiek op weeshuizen in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Deze geografische afbakening is niet alleen gekozen door de unieke positie van het land binnen de stichting van de weeshuizen, maar ook omdat de Republiek getypeerd werd als ‘republiek van kinderen’ doordat er in verhouding veel aandacht was voor kinderen en hun behoeften.⁵ Gekeken zal worden of er ten aanzien van de weeshuizen in de Republiek, zoals Goffman aangeeft, ook gesproken kan worden van een ‘totale institutie’. Onderzoekers hebben zich tot op heden vooral gericht op de opvoeding van de wezen tot aan hun twaalfde levensjaar. Hierna volgden de wezen echter voor meerdere jaren overdag een beroepsopleiding buiten het weeshuis, in de werkplaats van een ambachtsbaas, alvorens ze het huis verlieten. In dit onderzoek zal de lijn van eerdere onderzoekers daarom verder doorgetrokken worden. Voor het eerst zal er ten aanzien van de beroepsopleidingen die de wezen aangeboden kregen vanuit weeshuizen in de Republiek, gekeken worden of er gedurende deze gemiddelde leertijd van vier jaar in het weeshuis nog altijd gesproken kan

³ Jo Spaans, ‘Early modern orphanages between civic pride and social discipline: Francke’s use of Dutch models’, in: Udo Sträter en Josef N. Neumann, *Waisenhäuser in der Frühen Neuzeit* (Tübingen 2003), 183-196, alhier 185-191 en; Juliane Jacobi, ‘Between charity and education: orphan and orphanages in Early Modern times’, *Pedagogica Historica* 45:1 (2009), 1-18, alhier 6-14.

⁴ Onder een tuchthuis wordt hier verstaan: een inrichting waar onder andere ontspoorde jeugd, landlopers en misdadigers gedwongen arbeid verrichten onder dreiging van lichamelijke straffen.

⁵ Nelleke Bakker, Jan Noordman en Marjoke Rietveld-van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland: idee en praktijk 1500-2000* (Assen, 2006), 96.

worden van een ‘totale institutie’. Tot nu toe is de theorie van Goffman ten aanzien van weeshuizen nog niet eerder gelinkt aan de opleidingstrajecten van de wezen terwijl dit traject zich in een voor hen belangrijke ontwikkelingsfase van hun leven voordeed; de brug naar de maatschappij werd voor hen geslagen. Gezien de beperkte omvang van het onderzoek zal in dit onderzoek enkel ingegaan worden op de burgerweeshuizen; de weeshuizen waarvan de meeste informatie is overgeleverd.⁶ Voor het onderzoek is de periodisering van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden aangehouden, van 1579 tot 1795.⁷ Met de inval van de Fransen in 1795 kwam er een einde aan de Republiek.

Hoofdvraag en deelvragen

Aan de hand van bovenstaande punten zal de volgende hoofdvraag in dit onderzoek beantwoord worden: In hoeverre kan er, ten aanzien van de voorbereiding op een toekomstige maatschappelijke carrière en het werkzame leven van wezen in burgerweeshuizen in de Republiek, tussen 1579 en 1795 gesproken worden van het weeshuis als een ‘totale institutie’ zoals omschreven door Erving Goffman?

Het onderzoek is onderverdeeld in twee deelvragen. In hoofdstuk 1 wordt de vraag beantwoord; Hoe worden de meisjes en jongens binnen burgerweeshuizen in de Republiek voorbereid op het werkzame leven? In dit hoofdstuk zal eerst een kort overzicht gegeven worden van het basisonderwijs gegeven aan zowel meisjes als jongenswezen binnen burgerweeshuizen in de Republiek. Vervolgens wordt de voorbereiding vanuit het burgerweeshuis voor zowel meisjes als jongenswezen op de toekomst besproken. In hoofdstuk 2 wordt vervolgens de vraag beantwoord; In hoeverre kan er ten aanzien van burgerweeshuizen in de Republiek gesproken worden van een ‘totale institutie’? In dit hoofdstuk zal de definitie die Goffman gebruikt voor ‘totale instituties’ afgezet worden tegen de resultaten uit de literatuur om te bepalen in hoeverre er binnen burgerweeshuizen in de Republiek sprake was van een ‘totale institutie’. Aan het einde van ieder hoofdstuk zal er bovendien aan de hand van een casus over het burgerweeshuis van Deventer, gekeken worden

⁶ Let op: in dit onderzoek zal alleen gekeken worden naar burgerweeshuizen. Dit waren weeshuizen bedoelt voor kinderen van burgers met stadsrechten, ook wel poorters genoemd. Per stad in de Republiek werden er verschillende eisen aan het poorterschap verbonden. In de meeste steden was het voldoende als één van de ouders poorter was, in sommige steden moesten beide ouders al een minimaal aantal jaren in het bezit zijn van het poortersrecht. In slechts een enkele stad moesten de ouders al voor de geboorte van het kind poorter van de stad zijn.

⁷ Bakker et al., *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 97. De auteur is zich er hierbij van bewust dat de stichting van het eerste weeshuis (Utrecht, 1491) hierbuiten valt maar voor het leesgemak zal in het verdere onderzoek de periodisering van de Republiek aangehouden worden.

in hoeverre de resultaten uit de literatuur overeenkomen met de praktijk. Hierbij is bewust gekozen voor Deventer omdat er binnen het onderzoek naar burgerweeshuizen tot nu toe voornamelijk gekeken is naar hoofdsteden en financiële centra binnen de Republiek zoals Amsterdam en Leiden. Deventer lag in het grensgebied van de Republiek. Interessant is het nu te bekijken hoe burgerweeshuizen in het grensgebied functioneerden. De hoofdstukken worden vooraf gegaan door een status quaestionis waarin de term ‘totale institutie’ van Goffman toegelicht wordt en er zal worden ingegaan op het wetenschappelijke discours omtrent burgerweeshuizen in de Republiek.

Methode: microgeschiedenis

Het onderzoek zal voornamelijk gebaseerd worden op literatuurstudie. Hiernaast worden voor de casus Deventer, archiefstukken van het burgerweeshuis aldaar gebruikt. In het onderzoek wordt gebruik gemaakt van de methode genaamd microgeschiedenis. Door de reikwijdte van de observatie te verkleinen tot Deventer kunnen de gecompliceerde individuele relaties binnen de sociale setting adequater weergegeven worden.⁸

⁸ Georg G. Iggers, *Historiography in the twentieth century: from scientific objectivity to the postmodern challenge* (Hannover, 1997), 108.

STATUS QUAESTIONIS

In dit hoofdstuk wordt de stand van het onderzoek ten aanzien van het functioneren van burgerweeshuizen in de Republiek besproken. Doordat het onderzoek hiernaar vrij omvangrijk is zal hierbij ingezoomd worden op het wetenschappelijke discours omtrent burgerweeshuizen in de Republiek. Veel onderzoekers zien binnen burgerweeshuizen in de Republiek dezelfde doelstelling terugkomen namelijk: de wezen voorbereiden op een toekomstige maatschappelijke carrière en het werkzame leven. Deze doelstelling werd op veel verschillende wijzen vertaald in de voorbereidingstrajecten. Over de effecten van deze voorbereidingstrajecten op de toekomst lopen de meningen van de onderzoekers vervolgens sterk uiteen.

‘Totale instituties’ volgens Goffman en anderen

Alle burgerweeshuizen in de Republiek kwamen op één punt overeen volgens de Amerikaanse socioloog Erving Goffman; het waren ‘totale instituties’. Hieronder verstond hij een gemeenschap waarbij de bewoners afgezonderd werden van de buitenwereld. Volgens hem was er sprake van een viertal kenmerkende punten om van een ‘totale institutie’ te kunnen spreken. Allereerst speelde het gehele leven van een persoon zich af op dezelfde plaats en onder hetzelfde gezag. Ten tweede werden de dagelijkse activiteiten uitgevoerd in onmiddellijk gezelschap van een groot aantal anderen. Als derde punt stelt hij dat iedere fase van het dagelijkse leven strak geschematiseerd en van bovenaf opgelegd was. Als laatste punt gold dat de diverse gedwongen activiteiten binnen de instelling werden samengevoegd als onderdeel van één groot rationeel plan dat was ontworpen om de officiële doeleinden van de institutie te vervullen.⁹ Onder het begrip ‘totale institutie’ schaarft hij niet alleen een instituut als het weeshuis, maar eveneens een kazerne, klooster of gevangenis.

Ten aanzien van het functioneren van burgerweeshuizen in de Republiek, sloten meerdere onderzoekers zich bij de zienswijze van Goffman aan. De universitair docent cultuurgeschiedenis Dankers wees erop dat het meest karakteristieke aspect binnen de zorg voor wezen in de Republiek de eenvormigheid in de verzorging van de wezen was. Hiermee doelde hij op de uniformiteit in kleding die de anonimiteit en massaliteit voor de wezen versterkte. Daarnaast wees hij op de grote collectiviteit van het dagelijkse leven. Eten, slapen

⁹ Erving Goffman, *Asylums: essays on the social situation of mental patients and other inmates* (New York, 2007), 4.

en het volgen van onderwijs gebeurde allemaal binnen het weeshuis en in gezelschap van de overige wezen. Tevens werden de sleur en beslotenheid van het huis benadrukt door de strakke en eentonige regelmaat van de dagen en jaren.¹⁰ Burgerweeshuizen in de Republiek vormden hierdoor een gesloten systeem van verzorging en opvoeding waarbij het leven van de wees vierentwintig uur per dag gereguleerd was. Volgens Dankers kon opgroeien in burgerweeshuizen in de Republiek onder invloed hiervan dan ook teruggebracht worden tot het begrip ‘verstichtelijking’; door op te groeien in het weeshuis werden wezen vooral zorgeloos en apatisch.¹¹ Alles werd geregeld, ze hoefden niet over hun eigen leven na te denken. Als gevolg stelt Dankers dat de wezen hierdoor, na ontslag uit het weeshuis, niet voorbereid waren op het leven buiten het weeshuis. Een kritisch punt dat ook Dickens al aangaf. Concluderend stelt Dankers op basis hiervan vast dat burgerweeshuizen in de Republiek inderdaad dezelfde gelijkenissen vertonen met overige door Goffman aangegeven ‘totale instituties’ zoals kazernes, kloosters en zelfs gevangenissen.¹²

Het functioneren van burgerweeshuizen in de Republiek kon, volgens de Nederlandse historicus Vis, inderdaad naast de werking van kloosters gelegd worden. Hiermee sloot hij zich aan bij Dankers. Dankers baseerde zich echter op het eenvormige karakter binnen zowel de burgerweeshuizen als de kloosters in deze periode. Vis baseerde zich op de strenge disciplinerende bij beiden.¹³

Om dit duidelijk te maken start Vis zijn beschrijving met de situatie in de Middeleeuwen waarin er weinig gevoel en aandacht voor kinderen bestond, ook binnen de opvang van wezen. In de zestiende eeuw kwam hier verandering in onder invloed van het nieuwe inzicht dat wezen in een weeshuis niet alleen opgevangen werden, maar ook op moesten kunnen groeien als in een ‘normaal’ gezin. Als gevolg echter groeiden de wezen vanaf de zestiende eeuw nog beschermder en beslotener op binnen het grote kerngezin van het weeshuis wat erin resulteerde dat ze geheel afgezonderd werden van de rest van de maatschappij. Wezen waren hierdoor noodgedwongen sterk aangewezen op elkaar. Onder deze omstandigheden leek het volgens Vis, voor de buitenstaander in ieder geval, alsof er ten aanzien van het leven binnen burgerweeshuizen in de Republiek een grote eenvormigheid heerste. Dit aspect werd volgens hem benadrukt doordat de wezen herkenbaar waren door het

¹⁰ Joost J. Dankers, *Wezenzorg en liefdadigheid: van Utrechts Gereformeerd Burgerweeshuis tot stichting Het Evert Zoudenbalch Huis* (Utrecht, 1991), 193.

¹¹ Dankers, *Wezenzorg en liefdadigheid*, 194.

¹² Ibidem, 190-192.

¹³ Jurjen N.M. Vis, *Het weeshuis van Woerden: 400 jaar stadsweshuis en Gereformeerd wees- en oudeliedenhuis te Woerden 1595-1995* (Hilversum, 1996), 86.

dragen van dezelfde kleding in herkenbare kleuren.¹⁴

De universitair docenten Bakker, Noordman en Rietveld-van Wingerden sloten zich in hun werk bij de zienswijze van Vis aan, maar waren het niet eens met de periodisering.¹⁵ Volgens de docenten kwam er pas in de achttiende eeuw, onder invloed van de Verlichting, verandering in het denken over het opvoeden van kinderen. Toen werd ingezien dat alle mensen bij hun geboorte gelijk waren. Pas door de verschillen in sociale omgeving waarin mensen opgroeiden, gingen de mensen onderling van elkaar verschillen.¹⁶ Kinderen waren, in deze denklijn, hierdoor nog kneedbaar en moesten een deugdelijke opvoeding krijgen. Regenten vertaalden deze denkwijze naar het burgerweeshuis toe als dat de strenge disciplinerende moest verdwijnen en dat het opgroeien in het weeshuis, net als Vis aangaf, een nabootsing van het gezinsleven moest worden met aan het hoofd een vader en een moeder. Binnen het kerngezin zou dan ook meer persoonlijke aandacht voor ieder individueel kind ontstaan. Hierbij wordt bewust gesproken van ‘zou’ want volgens Bakker et al. waren de idealen, ondanks de wil tot veranderingen in de praktijk tot aan de negentiende eeuw niet terug te vinden. Zij baseerden zich hierbij vooral op het eerste punt van Goffman: het dagelijks leven voltrok zich constant onder hetzelfde gezag. Volgens hen was een wees die opgroeide binnen het burgerweeshuis op geen enkel moment vrij van toezicht en controle door de leiding. Daarnaast gaven ze, net als Dankers en Vis, aan dat het leven van de wezen bestond uit een groot aantal terugkerende patronen zoals bijvoorbeeld de strikte dagindeling en het vaste weekmenu. Tevens stelden zij, net als Vis, dat de uniformiteit in kleding bijdroeg aan de eenvormigheid van burgerweeshuizen in de Republiek. Onder invloed hiervan spraken ook Bakker et al. van het burgerweeshuis als een ‘totale institutie’.¹⁷

Dat de Verlichting, met bijbehorende opvoedingsidealen, inderdaad de burgerweeshuizen in de Republiek beïnvloedde, werd bevestigd door de universitair docenten Groenveld, Dekker, Willemse en Dane.¹⁸ Zij schoven de periodisering echter nog een halve eeuw verder door dan Bakker et al. Met name de tweede helft van de negentiende eeuw beschouwden zij als het hoogtepunt van burgerweeshuizen in de Republiek als ‘totale

¹⁴ Vis, *Het weeshuis van Woerden*, 88.

¹⁵ Bakker et al., *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 400; Nelleke Bakker is docent onderwijskunde en opvoedkunde aan de Universiteit van Groningen, Jan Noordman en Marjoke Rietveld-van Wingerden zijn docent historische pedagogiek aan de Universiteit van Groningen.

¹⁶ Bakker et al., *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 403.

¹⁷ Ibidem, 403.

¹⁸ Simon Groenveld, Jeroen J.H. Dekker, Thom R.M. Willemse en J. Dane, *Wezen en boeffjes: zes eeuwen zorg in wees- en kinderruizen* (Hilversum, 1997), 298; Simon Groenveld is emeritus professor Nederlandse geschiedenis aan de Universiteit van Leiden, Jeroen J.H. Dekker is hoogleraar grondslagen van de pedagogiek aan de Universiteit van Groningen, Thom R.M. Willemse is docent pedagogiek aan de Universiteit van Leiden en J. Dane is een Nederlandse historicus.

institutie'. Verder sluiten ze zich wel bij Bakker et al. aan: de toenemende aandacht voor de opvoeding van de wezen binnen het kerngezin resulteerde in een allesdoordringend toezicht op het doen en laten van de wezen. Onder druk hiervan werd de bewegingsvrijheid van de wezen sterk ingeperkt tot alleen binnen het weeshuis. Het streven naar meer persoonlijke aandacht voor de wezen door middel van huiselijkheid en gezinsideaal onttaarde volgens hen in een toegenomen greep van de opvoeders op het gedrag van de wezen.¹⁹

De Duitse professor sociale geschiedenis Jacobi ging nog een stap verder dan eerdere onderzoekers door te stellen dat we al vanaf de stichting van burgerweeshuizen in de Republiek tot aan het einde van de negentiende eeuw, kunnen spreken van een 'totale institutie'. Ook Jacobi erkende dat er in de achttiende eeuw onder invloed van de Verlichting een veranderende kijk op de opvoeding van kinderen ontstond waardoor er meer persoonlijke aandacht voor de wezen kwam. Tot aan het einde van de negentiende eeuw veranderde dit echter niets ten aanzien van het functioneren van burgerweeshuizen in de Republiek. Opvallend voor de motieven hierbij was dat zij als enige onderzoekster de scholing en beroepsopleiding van de wezen aanhaalde. Onderwijs en een vakopleiding waren volgens haar een sterke troef binnen de weeshuizen.²⁰ Beiden zorgden ervoor dat het weeshuis als 'totale institutie' in stand bleef doordat het onderdeel uitmaakte van de totaal-opvoeding die het instituut bood. Tijdens het doorlopen van het onderwijs en de vakopleiding waren de wezen volgens haar constant onderworpen aan streng toezicht vanuit de leiding.

'Totale instituties' tussen de woorden door

Tot nu toe sloten de onderzoekers zich in hun bewoordingen allemaal aan bij Goffman. De achttiende eeuwse Verlichting zorgde voor een verandering in opvoeding waarbij persoonlijke aandacht centraal kwam te staan. In het functioneren van burgerweeshuizen in de Republiek resulteerde dit echter vooral op een toenemende controle op het doen en laten van de wezen. Daarnaast zijn er onderzoekers te noemen die zelf niet het woord 'totale institutie' in de mond namen, maar wel de kenmerken beschreven die hiermee in overeenstemming waren. Het meest in het oog springend hierbij was de roman *Arme Marie: een weeshuisnovelle* geschreven in 1868 door Hendrik Tillema, een voormalig onderwijzer van het Leidse weeshuis. Hij schreef het boek als middel om de gebruiken in het weeshuis kritisch in de openbaarheid te brengen. Hij noemde de weeshuizen onpersoonlijk en kil, de organisatie

¹⁹ Groenveld et al., *Wezen en boeffjes*, 298.

²⁰ Jacobi, 'Between charity and education', 17.

ervan kwam sterk overeen met die in een kazerne, de buitenkant leek op een gevangenis en het personeel mistte pedagogische scholing.²¹ In navolging van Tillema wijst ook de Engelse historicus Phillips op de gebruiken binnen de burgerweeshuizen. Alles gebeurde in directe aanwezigheid van de overige wezen waardoor er een vermindering van individualiteit ontstond. Phillips sloot zich hiermee aan bij punt twee van Goffman. De wezen aten samen, speelden samen en gingen gezamenlijk naar school. Ze sliepen samen, speelden samen in de tuin en gingen op zondag gezamenlijk naar de kerk. Vanaf het opstaan tot het naar bed gaan vonden alle activiteiten collectief plaats en waren de wezen onderhevig aan de strenge discipline. Privacy bestond er niet.²²

Een positiever beeld op de burgerweeshuizen

Er zijn echter ook onderzoekers te noemen die het opgroeien in burgerweeshuizen in de Republiek niet zo negatief zagen. Deze onderzoekers beroepen zich hierbij vooral op de doelstelling tot oprichting van de burgerweeshuizen. Volgens de Nederlandse historica Spaans hadden de burgerweeshuizen in de Republiek één punt met elkaar gemeen; allen streefden het opvoeden van de wezen tot economische zelfstandigheid na.²³ Vlis vulde deze stellingname aan. Volgens haar was het daarnaast ook uitdrukkelijk de bedoeling van de burgerweeshuizen om de wezen op te voeden tot zelfstandige inwoners van de stad.²⁴ Dit toont aan dat de inspanningen van de burgerweeshuizen in de Republiek ook het op eigen benen kunnen staan van de wezen nastreefden.

²¹ Kees van der Wiel, *Dit kint hiet Willem: de Heilige Geest in Leiden, 700 jaar vondelingen, wezen en jeugdzorg* (Leiden, 2010), 129.

²² Derek Phillips, *Well-being in Amsterdam's Golden Age* (Amsterdam, 2008), 181-182.

²³ Joke Spaans, *Armenzorg in Friesland 1500-1800: publieke zorg en particuliere liefdadigheid in zes Friese steden, Leeuwarden, Bolsward, Franeker, Sneek, Dokkum en Harlingen* (Leeuwarden, 1997), 237.

²⁴ Ingrid van der Vlis, *Van wezen tot zijn: vier eeuwen zorg voor jongeren* (Zutphen, 2005), 50.

HOOFDSTUK 1

DE VOORBEREIDING VAN WEESMEISJES EN -JONGENS OP HET WERKZAME LEVEN

In dit hoofdstuk zal, om aan te sluiten bij de hoofdvraag, gekeken worden naar de voorbereiding op het toekomstige leven die zowel meisjeswezen als jongenswezen ontvingen vanuit burgerweeshuizen in de Republiek. Hiertoe zal allereerst een kort overzicht van het onderwijs binnen de burgerweeshuizen gegeven worden. Vervolgens zal de voorbereiding vanuit het huis op de toekomst besproken worden.

Het basisonderwijs

Binnen burgerweeshuizen in de Republiek werd als eerste stap in de voorbereiding op het werkzame leven voor zowel meisjes als jongens vanaf het zesde levensjaar begonnen met het volgen van basisonderwijs. Zes dagen per week volgden de wezen gemiddeld zeven uur per dag lessen binnen het weeshuis, enkel onderbroken door de lunchpauze.²⁵ Vlis gaf hierbij wel aan dat tot aan de achttiende eeuw de nadruk bij het basisonderwijs lag op het godsdienstig onderwijs. Voor het lezen van de bijbel en het zingen van de psalmen was het van belang dat de wezen konden spellen en lezen.²⁶ Daarnaast droeg het onderwijs bij aan de doelstelling van de burgerweeshuizen; de wezen opvoeden tot economisch zelfstandige burgers. Van belang bij het onderwijs was dat huizen de kinderen terug wilden geven aan de maatschappij in de stand waaruit ze waren voortgekomen. Er was dus geen sprake van sociale mobiliteit.²⁷

De kwaliteit van het onderwijs

Er bestaan verschillen over de kwaliteit van het basisonderwijs binnen burgerweeshuizen in de Republiek. Bakker et al. waren positief over het basisonderwijs en stelden dat wie hogerop wilde komen een behoorlijke scholing kon krijgen binnen de huizen.²⁸ Groenveld et al. ondersteunden dit.²⁹ Daarnaast gaven Bakker et al. aan dat juist de burgerweeshuizen wat het onderwijs betrof voor de wezen een extra meerwaarde hadden: door het overlijden van de ouders waren de wezen doorgaans niet langer meer in staat onderwijs te volgen. De

²⁵ Phillips, *Well-being in Amsterdam's Golden Age*, 176.

²⁶ Vlis, *Van wezen tot zijn*, 111.

²⁷ Maarten Prak, 'Loopbaan en carrière in de Gouden Eeuw' *De zeventiende eeuw* 27:2 (2011), 130-140, alhier 139. en; Anne E.C. McCants, *Civic charity in a golden age: orphan care in early modern Amsterdam* (Chicago, 1997), 75.

²⁸ Bakker et al., *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 344.

²⁹ Groenveld et al., *Wezen en boeffjes*, 200.

burgerweeshuizen vulden dit gat op dankzij het verplichte dagonderwijs.³⁰ Groenveld et al. zagen de gevolgen van het overlijden van de ouders en het opgroeien daarna in het weeshuis echter minder positief dan Bakker et al. Menig kind zal volgens hen in het weeshuis inderdaad bijgeleerd hebben, maar het opgroeien zonder de ouders zette de kinderen op een achterstand. Weeshuizen hadden, door het grote aantal kinderen die onder hun hoede leefden, lang niet altijd de mogelijkheid om de wezen de kansen te bieden die met de aanleg van de wees in overeenstemming waren.³¹ Hiervoor werd echter geen verdere uitleg gegeven.

De enige onderzoekster die zich negatief uitliet ten aanzien van het basisonderwijs was Spaans. Zij stelde dat er tot aan de zeventiende eeuw geen basisonderwijs gegeven werd binnen de huizen.³² Volgens haar was het in de Republiek tot aan het eind van de zeventiende eeuw gebruikelijk om de wezen aan het werk te zetten opdat ze hun eigen brood verdienden en tegelijk ook een beroep leerden. Vanaf de achttiende eeuw was er volgens Spaans sprake van daadwerkelijk schoolonderwijs, maar deze bestond voornamelijk uit spellen en leren lezen. Het verdienen van hun eigen brood bleef voorop staan. Pas vanaf de negentiende eeuw werd het onderwijs volgens haar uitgebreid en leerden de wezen ook schrijven en rekenen.³³ Naast het volgen van basisonderwijs geven de overige onderzoekers aan dat de wezen ook dagelijks huishoudelijke klusjes binnen het burgerweeshuis verrichtten. Hierbij wordt bewust gesproken van ‘klusjes’ want hierbij ging het niet om het verdienen van hun eigen brood, zoals Spaans aangeeft, maar om kleine werkzaamheden binnen het huis die naast het schoolgaan verricht werden. Dit blijkt uit de bijzondere voorschriften betreffende de opvoeding der wezen uit het Deventer burgerweeshuis; ‘Men zal de kinderen tot huiselijk werk alleen gebruiken om hen langzamerhand daaraan te gewennen. Zonder hun de gewone lessen of school te onthouden’.³⁴

Uit het voorgaande kan het beeld naar voren komen dat er voor wezen in de Republiek geen tijd was voor ontspanning. Zowel Bakker et al. als Groenveld et al. wezen er echter op dat alle burgerweeshuizen al vanaf hun oprichting een uitgavepost voor speelgoed kenden.³⁵ Daarnaast zagen de auteurs in de burgerweeshuizen in de loop van de achttiende eeuw speelkamers terug.

³⁰ Bakker et al., *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 344.

³¹ Groenveld et al., *Wezen en boeffjes*, 202.

³² Spaans, *Armenzorg in Friesland 1500-1800*, 122.

³³ *Ibidem*, 122.

³⁴ Stadsarchief Deventer (NL-DvSA), Deventer, 0768, Bijzondere voorschriften betreffende de opvoeding der wezen, (burgerweeshuis en kindertehuis), 2.1.3., artikel 9.

³⁵ Bakker et al., *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 343. en; Groenveld et al., *Wezen en boeffjes*, 216.

Verschillen in voorbereiding op de toekomst tussen meisjes en -jongenswezen

Wezen in de Republiek volgden gemiddeld tot hun twaalfde levensjaar dagelijks basisonderwijs in het huis. Hierna begon voor zowel de meisjes als de jongens het werkzame leven. Dit was ook het moment waarop er verschillen tussen hen ontstonden. Waar de jongens vele beroepsmogelijkheden hadden bleef het bij de weesmeisjes bij naaien, breien of dienst nemen in het huishouden.³⁶ In het vervolg van dit hoofdstuk zullen eerst de beperktere beroepsmogelijkheden voor weesmeisjes besproken worden, daarna zal gekeken worden naar de uitgebreidere beroepsmogelijkheden voor weesjongens. Doordat er ook bij de jongenswezen in de regel geen sprake was van sociale mobiliteit waren voor hen de beroepsmogelijkheden eveneens (niet on-)beperkt.

De beroepsmogelijkheden voor weesmeisjes

De Nederlandse professor geesteswetenschappen Prak gaf aan dat het vervolgonderwijs voor weesmeisjes vanaf hun twaalfde jaar enkel bestond uit informele instructie binnen het weeshuis, geen scholing of leerperiode.³⁷ Phillips ondersteunde dit en schaarde de beroepsmogelijkheden voor weesmeisjes dan ook onder de noemer: ‘typisch vrouwelijke werkzaamheden’.³⁸ Hierbij gaf hij wel aan dat een meisje een enkele keer ‘wat’ verder kwam. Wat hiermee bedoeld werd blijft onduidelijk omdat dit niet verder uitgewerkt werd. Het kan zijn dat hiermee geduid wordt wat meerdere onderzoekers eveneens aangeven: zo kort door de bocht als naaien, breien of in dienst gaan was het voor de weesmeisjes niet.

De Nederlandse historica Slager-Dijkstra wees voornamelijk op het feit dat het volgen van een beroepsopleiding tot aan het eind van de twintigste eeuw nog vooral een uitzondering was voor meisjes in de gehele Republiek.³⁹ Daarom streefden de regenten ernaar de weesmeisjes een degelijke huishoudelijke opleiding te laten volgen. Hierbij voorzagen ze dat het burgerweeshuis zelf een goede leerschool voor hen was. De onderzoekers Bijker, Gravendeel, Rademaker-Helfferich, Verheus-Nieuwstraten en Visser sloten zich hierbij aan.⁴⁰

³⁶ P.Th.F.M. Boekholt en E.P. De Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland: vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd* (Assen, 1987), 47.

³⁷ Maarten Prak, ‘Loopbaan en carrière in de Gouden Eeuw’, 137.

³⁸ Phillips, *Well-being in Amsterdam's Golden Age*, 177.

³⁹ Annemarie Slager-Dijkstra, ‘En zij bedankten voor de opvoeding in het weeshuis genoten...’ In; *Arnhems historisch tijdschrift* 20:1 (2000), 1-59, alhier 24-25.

⁴⁰ Sjoerd Bijker, Mechteld Gravendeel, Bonny Rademaker-Helfferich, Rineke Verheus-Nieuwstraten en Piet Visser, *Wezen en weldoen: 375 jaar doopsgezinde wezenzorg in Haarlem* (Hilversum, 2009), 40; Sjoerd Bijker is universitair docent Middeleeuwen, Mechteld Gravendeel is archivaris van de Haarlemse doopsgezinde gemeente, Bonny Rademaker-Helfferich is voorzitter van de Doopsgezinde Historische Kring, Rineke Verheus-Nieuwstraten is redacteur van de Doopsgezinde Historische Kring en Piet Visser is emeritus hoogleraar geschiedenis van het Doperdom aan de Universiteit van Amsterdam.

Ook zij stelden dat er wel degelijk een toekomstgerichte praktijkopleiding voor meisjes uit de burgerweeshuizen bestond. Weesmeisjes kregen volgens hen wel degelijk scholing in huishoudelijk werk, naaien en breien binnen het burgerweeshuis en verrichtten deze taken met de jaren steeds zelfstandiger. In sommige gevallen gingen weesmeisjes hiervoor tevens buitenshuis in de leer.⁴¹ Dit laatste werd ondersteund door Groenveld et al., de vervolgopleiding voor weesmeisjes kón heel eenzijdig zijn maar regenten waakten hiervoor door de meisjes niet alleen maar handwerk of huishoudelijk werk te laten verrichten. Wanneer het naaien en breien voldoende geleerd was moesten de meisjes volgens hen verplicht huishoudelijk werk buitenshuis doen.⁴² Het motief van de regenten hierbij was om ook de weesmeisjes alsnog zoveel mogelijk beroepsmogelijkheden en ontwikkelingskansen te bieden.

De Amerikaanse professor sociale geschiedenis McCants ging ten aanzien van het laatst genoemde punt openlijk tegen Groenveld et al. in. Volgens haar was het weesmeisjes niet toegestaan om buiten het huis aan het werk te gaan.⁴³ Zij baseerde zich hierbij echter enkel op het burgerweeshuis van Amsterdam wat het verschil tussen de beide onderzoekers kan verklaren. In Amsterdam was het niet van belang om de meisjes buitenshuis te laten leren, het weeshuis beschikte over een eigen naaischool.⁴⁴ Buiten Amsterdam hadden weeshuizen doorgaans geen eigen naaischool waardoor het hier wel van belang was weesmeisjes buitenshuis in de leer te doen.

Een afwijkend beeld van beroepsmogelijkheden voor weesmeisjes

Het bovenstaande geschetste beeld ten aanzien van de beroepsmogelijkheden voor weesmeisjes bleef tot aan het einde van de negentiende eeuw in de Republiek onveranderd. Enkel de stad Leiden vormde hierop volgens de Nederlandse historici Vlis en Rinsema al vanaf de zeventiende eeuw een uitzondering. Dit door de onverzadigbare vraag naar arbeidskrachten voor de textielindustrie waardoor veel Leidse weesmeisjes hierdoor in de zeventiende eeuw in de industrie aldaar werkten.⁴⁵

Over de vraag of de textielindustrie hiermee ook extra beroepsmogelijkheden voor de weesmeisjes bood, liepen de meningen van twee voornamelijk onderzoekers op dit gebied uiteen.

⁴¹ Bijker et al., *Wezen en weldoen*, 40.

⁴² Groenveld et al., *Wezen en boeffjes*, 205.

⁴³ McCants, *Civic charity in a golden age*, 82.

⁴⁴ McCants, *Civic charity in a golden age*, 204.

⁴⁵ Ingrid van der Vlis en T.J. Rinsema, *Weeshuizen in Nederland: de wisselende gestalten van een weldadig instituut* (Zutphen, 2002), 34.

De universitair docent sociale geschiedenis Van Nederveen-Meerkerk gaf aan dat weesmeisjes veelvuldig in de Leidse textielindustrie werkten maar dat er hierbij geen carrièrekansen voor hen waren. Enkel de lagere baantjes van spinster werden door de weesmeisjes vervuld.⁴⁶ De historisch onderzoeker van der Wiel stelde daarentegen dat weesmeisjes wel degelijk carrièrekansen hadden binnen de Leidse textielindustrie. Het merendeel bracht het hogerop tot naaister of breister en van enkelen is zelfs bekend dat ze een gewaardeerde ambachtelijke specialisatie in de lakennijverheid uitoefenden.⁴⁷ Met uitzondering van de textielindustrie in Leiden toont het bovenstaande aan dat de toekomstmogelijkheden voor weesmeisjes in de Republiek over het algemeen beperkt waren.

De beroepsmogelijkheden voor weesjongens

Voor weesjongens verliep het leven vanaf het twaalfde levensjaar doorgaans anders dan voor meisjes. Jongens gingen buiten het burgerweeshuis bij een ambachtsbaas in de leer om een vak te leren. Gemiddeld liepen de weesjongens voor zes dagen in de week, met uitzondering van de zondag, tien uur per dag mee in de praktijk van een ambachtsbaas.⁴⁸

Onderzoekers stelden dat het in de leer doen van de jongenswees vooral een win-win situatie was. Het was voor de jongen een manier om door middel van een praktijkopleiding deel te nemen aan de arbeidsmarkt maar voor het weeshuis vooral een goede inkomstenbron om de opvoeding van de jongenswezen terug te verdienen.⁴⁹ Van der Wiel sprak in dit laatste verband zelfs van ‘jonge slaafjes van de baas’; wat ze verdienden ging weer terug naar het weeshuis.⁵⁰ Volgens de historicus Schalk was dit ook een reden waarom regenten niet lang naar een geschikte leerplek voor de weesjongens zochten. Hoe eerder een wees geplaatst werd, des te eerder zag het weeshuis geld binnenkomen.⁵¹ Regenten in de Republiek hadden hierbij de schijn tegen; ze stonden er over het algemeen om bekend zuinig te zijn.⁵² Het is echter de vraag in hoeverre dit gegeven overeenkomt met de werkelijkheid. McCants stelde eenduidig dat jongenswezen uit burgerweeshuizen in de Republiek door middel van de leerstage niet uitgebuit werden door de regenten. Volgens haar handelden de regenten ten aanzien van de toekomst van de jongens juist in het belang van de wezen. Als voorbeeld gaf

⁴⁶ Prak, ‘Loopbaan en carrière in de Gouden Eeuw’, 137.

⁴⁷ Van der Wiel, *Dit kint hiet Willem*, 52.

⁴⁸ Phillips, *Well-being in Amsterdam's Golden Age*, 138.

⁴⁹ Bijker et al., *Wezen en weldoen*, 35.

⁵⁰ Van der Wiel, *Dit kint hiet Willem*, 129.

⁵¹ Ruben Schalk, ‘Splitting the bill: matching schooling to Dutch labour markets 1750-1920’ (onuitgegeven dissertatie, Universiteit Utrecht, 2015), 50.

⁵² Bakker et al., *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 346.

ze hierbij aan dat de wezen bij omrekening tijdens hun leerperiode gemiddeld slechts vier procent van het bedrag dat de weeshuizen uitgaven voor hun verzorging terugverdienden.⁵³ McCants is dan ook stellig in de waarde van de regenten bij de voorbereiding van jongenswezen op de toekomst; door de connecties van de regenten waren de wezen verzekerd van toegang tot een Gilde en daarmee ook van goede loopbaanvooruitzichten.⁵⁴

Meerdere historici wijzen net als McCants op de meerwaarde van de regenten ten aanzien van het beroepsleven van de jongenswezen. Prak wees er hierbij als voorbeeld op dat tot 1780 de ambachtsbazen in de Republiek zich niet bekommerden om de vooropleiding van hun arbeiders. Het waren de regenten die er persoonlijk voor zorgden dat dit gat voor de wezen opgevuld werd door middel van de aanschaf van vakliteratuur ter verbreding van de eigen kennis. Vervolgens doceerden ze deze kennis aan de wezen.⁵⁵ Spaans wees in dit verband, net als McCants, op de persoonlijke contacten van de regenten. Zij kenden vaak vele ambachtsbazen waarbij eventueel een jongenswees geplaatst kon worden.⁵⁶ Groenveld et al. zagen de inspanningen van de regenten vooral terug bij het opstellen van de leercontracten voor de wezen. Regenten besteedden hier veel aandacht aan. Zo werd opgenomen hoeveel jaar de leerperiode zou duren, het loon en een garantie voor de kwaliteit van het vakonderwijs.⁵⁷

In het arbeidscontract van de regent stond vervolgens dat ze éénmaal per week de werkbazen van de wezen moesten bezoeken om te controleren of het contract nageleefd werd. Ook van der Wiel gaf aan dat de regenten de belangen van de wees nastreefden. Bij onenigheid tussen de wees en de ambachtsbaas onderzocht de regent onpartijdig wie of er schuldig was.⁵⁸ Dit gegeven toont aan dat de regenten begaan waren met de wezen.

De beroepsmogelijkheden voor weesjongens, vrijwillige keuze?

Weesjongens hadden een breed scala aan beroepen waaruit ze konden kiezen voor hun toekomst maar er bestaat onenigheid over de vraag of de jongens ten aanzien van hun beroep, zelf een keus mochten maken omtrent het vak dat ze wilden leren. De meningen van de onderzoekers lopen hierover uiteen. Vlis stelde dat de regenten een groot stempel drukten op de beroepsmogelijkheden van weesjongens in de Republiek. De regenten bepaalden volgens

⁵³ McCants, *Civic charity in a golden age*, 64.

⁵⁴ McCants, *Civic charity in a golden age*, 82.

⁵⁵ Prak, 'Loopbaan en carrière in de Gouden Eeuw', 138.

⁵⁶ Spaans, 'Early modern orphanages', 7.

⁵⁷ Groenveld et al., *Wezen en boeffjes*, 210.

⁵⁸ Van der Wiel, *Dit kint hiet Willem*, 51.

haar, zonder tussenkomst van de weesjongen, bij welk vak hij in de leer ging. Ter afzwakking van deze stellige uitspraak geeft zij hierbij wel aan dat ook niet-wezen geen vrije keus hadden. Voor hen was het gebruikelijk om de ouders op te volgen.⁵⁹ Bijker et al. sluiten zich gedeeltelijk bij de zienswijze van Vlis aan. Bij de leerperiode van de weesjongens waren het de regenten die de leerplek en dus ook het vak bepaalden maar er werd hierbij wel rekening gehouden met de eigen voorkeur van de wezen.⁶⁰

Ten aanzien van het rekening houden met eigen voorkeuren van wezen zijn er meerdere onderzoekers die zich bij Bijker et al. aansloten. Zo gaven Groenveld et al. aan dat de weesjongens zelf hun voorkeur kenbaar maakten bij de regenten. In de meeste gevallen kwamen de jongens vervolgens ook terecht in het vak dat ze aangaven. Echter niet altijd, het was de verantwoordelijkheid van de regent dat het beroep ook bij de weesjongen paste. Jongens die snel benauwd waren plaatsten ze bijvoorbeeld niet bij een houtbewerker.⁶¹ Bakker et al. sloten zich bij Groenveld et al. aan maar zagen een andere reden waarom jongens dan toch niet altijd op de plek van eigen voorkeur terecht kwamen. Dit doordat niet iedere ambachtsbaas in de ogen van de regenten voor het opleiden van de jongens in aanmerking kwam. De bazen moesten een voorbeeldige leefwijze, juiste religie en het zijn van een goed vakman aan kunnen tonen bij de regenten.⁶²

Naast deze algemene manier van het vinden van een goede leerplek voor de weesjongens gaven Groenveld et al. aan dat er nog twee manieren bestonden waarop wezen aan een leerplek kwamen. Van de stad Groningen was bekend dat ambachtsbazen hier regelmatig zelf om leerlingwezen vroegen.⁶³ Ook kwam het voor dat weesjongens zelf met een suggestie voor een leermeester kwamen die dan afkomstig was uit de familiesfeer.⁶⁴ McCants sloot zich in dit laatste punt bij Groenveld et al. aan. Daarnaast gaf zij aan dat regenten probeerden broers op dezelfde leerplek te krijgen. Hiervoor werd echter geen motivatie gegeven.⁶⁵

Het wisselen van ambachtsbaas

Aan het vinden van een goede vakman voor de beroepsopleiding van de weesjongens werd door burgerweeshuizen in de Republiek dus veel aandacht besteedt. Toch stond het de

⁵⁹ Vlis, *Van wezen tot zijn*, 97-98.

⁶⁰ Bijker et al., *Wezen en weldoen*, 37.

⁶¹ Groenveld et al., *Wezen en boeffjes*, 207.

⁶² Bakker et al., *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, 346.

⁶³ Groenveld et al., *Wezen en boeffjes*, 209.

⁶⁴ *Ibidem*, 209.

⁶⁵ McCants, *Civic charity in a Golden Age*, 78.

jongens in de meeste steden vrij om tussentijds van ambachtsbaas te wisselen. Deze wisseling kon om verschillende redenen plaatsvinden.

Allereerst konden de regenten hier op aandringen. Wanneer bij controle op de werkplek misbruik van de wees aangetoond werd of als bleek dat hij niets leerde, dan kon de regent de wees er weghalen en bij een nieuwe baas in de leer doen.⁶⁶ Schalk en Van der Wiel zien echter twee verschillende motieven voor de wisseling terugkomen. Schalk baseert zich vooral op het feit dat er in de Republiek maar een beperkt aantal leerplaatsen beschikbaar waren.⁶⁷ Regenten plaatsten de weesjongens hierdoor aan het begin van hun leerperiode bij het eerste vak waar een leerplek vrijkwam. Zo leerde de wees alvast wennen aan het werkzame leven en kwam er voor het weeshuis al geld binnen. Als er dan na verloop van tijd een leerplek vrijkwam in het vak van de keuze van de weesjongen, zorgde de regent voor overplaatsing van de wees naar dit beroep. Van der Wiel ziet een ander motief wat echter wel deels met Schalk samenhangt. Ambachtsbazen namen heel bewust maar twee leerlingen tegelijkertijd aan. Hierdoor waren de ambachtsbazen in staat de leerlingen individuele aandacht te geven bij het leren van het beroep maar waren er eveneens ook minder leerplaatsen beschikbaar.⁶⁸

Bijker et al. gaven daarnaast aan dat weesjongens ook zelf aan konden dringen op wisseling van de ambachtsbaas. Zij haalden hierbij een incident aan binnen de wollen lakennijverheid in Haarlem. De weesjongens die er door de regenten van het burgerweeshuis van Haarlem geplaatst werden, waren niet enthousiast over het vak dat ze leerden. Daarom vroegen ze de regenten om te stoppen en in een ander vak aan de slag te mogen gaan. De regenten zagen in dat de lakenmarkt in Haarlem op dat moment ernstig aan het verslechteren was en er al snel voor de jongens geen toekomst meer in het vak zou zijn. Ze gaven de jongens toestemming om op zoek te gaan naar een ander vak.⁶⁹

McCants was de enige onderzoekster die stelde dat er, ten opzichte van de weesjongens uit het burgerweeshuis van Amsterdam, een patroon terug te vinden was bij de wisseling van ambachtsbaas. Alle wisselingen betekenden volgens haar dat de weesjongens naast dat ze naar een ander vak gingen, ook bij een andere baas terechtkwamen.⁷⁰

⁶⁶ Boekholt en De Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland*, 47.

⁶⁷ Schalk, 'Splitting the bill', 59.

⁶⁸ Van der Wiel, *Dit kint hiet Willem*, 51.

⁶⁹ Bijker et al., *Wezen en weldoen*, 38.

⁷⁰ McCants, *Civic charity in a Golden Age*, 80.

Beroepen waarvoor de weesjongens werden opgeleid

Als laatste valt ten aanzien van de beroepsmogelijkheden voor weesjongens, te wijzen op de discussie over de vraag tot wat voor soort banen de wezen opgeleid werden. De Nederlandse historici Schalk en Vlis concludeerden dat wezen voornamelijk opgeleid werden voor de in laag aanzien staande baantjes.⁷¹ Zij baseerden zich hierbij op het feit dat vele jongenswezen in de textielindustrie terecht kwamen waar ze toch voornamelijk als spinners werkten, banen die in laag aanzien stonden. Schalk gaf hierop, in tegenstelling tot Vlis, de aanvulling dat het was aangetoond dat wezen desondanks nog wel hogerop konden komen. Als bewijs hiervoor toonde Schalk in zijn werk aan dat vele ambachtsbazen in hun jeugd ook wees waren.⁷²

Volgens meerdere historici golden de bevindingen van Schalk en Vlis echter zeker niet voor alle weesjongens. Van burgerweeshuizen in de Republiek was bekend dat weesjongens die zich onderscheidten door een meer dan gemiddelde aanleg of intelligentie, in staat werden gesteld om een specialistische opleiding te volgen zoals bijvoorbeeld tot chirurgijn.⁷³ In de meeste gevallen werden deze langere opleidingen dan ook nog door het weeshuis bekostigd.⁷⁴ Ook wezen met een lichamelijke beperking kregen een specialistische opleiding. Uit de Republiek zijn meerdere blinde wezen bekend die een door het weeshuis bekostigde muziekoopleiding mochten volgen.⁷⁵

De beroepskeuze van weesjongens en het karakter van de regio

Meerdere onderzoekers wezen er bij de beroepsmogelijkheden voor weesjongens tevens op dat er sprake was van een patroon met het karakter van de regio. Bakker et al. toonden aan dat in Scheveningen opvallend veel jongens werk vonden in de scheepstimmerbouw. Volgens hen bepaalde het karakter van de regio hierbij welke en hoeveel banen er in het gebied aangeboden werden. Groenveld et al. sloten zich hierbij aan. Ook zij namen een grote samenhang waar tussen de beroepskeuze en de economische situatie rondom burgerweeshuizen.⁷⁶ Zij haalden hierbij het voorbeeld van Amsterdam aan. Toen Amsterdam in de achttiende eeuw een grote zeemacht was, werkten vele weesjongens aldaar in de scheepsbouw. Ook McCants ziet dit patroon terug.⁷⁷

⁷¹ Schalk, 'Splitting the bill', 55. en; Vlis, *Van wezen tot zijn*, 98.

⁷² Schalk, 'Splitting the bill', 58.

⁷³ Groenveld et al., *Wezen en boeffjes*, 213.

⁷⁴ Stadsarchief Deventer (NL-DvSA), Deventer, 0768, Register van in de leer gedane jongens 1761-1836, (burgerweeshuis en kindertehuis), 3.4.1.

⁷⁵ Groenveld et al., *Wezen en boeffjes*, 213.

⁷⁶ Groenveld et al., *Wezen en boeffjes*, 208.

⁷⁷ McCants, *Civic charity in a Golden Age*, 73.

Casus Deventer

Hoe zien we het bovenstaande terugkomen binnen het Deventer burgerweeshuis?

Bij de oprichting van het burgerweeshuis in Deventer in 1560 stelden de regenten een stichtingsbrief op. Een half jaar voor de opening van het weeshuis gingen de regenten bij overige burgerweeshuizen in de Republiek waaronder Utrecht, Harderwijk en Amsterdam, langs om de regelingen van deze huizen in te zien; ‘Als navolgt dog uyt andere gelycke Ordinantiën van Wesen huyschen onder andere uyt de steden Utrecht, Amsterdam, Amersvoort en Harderwyck’.⁷⁸ In de stichtingsbrief voor Deventer werden vervolgens bepalingen opgenomen omtrent de doelstelling tot oprichting, het bestuur, de organisatie, de financiën, de administratie, de huisregels en het opname-en ontslagbeleid.

In deze brief die bewaard is gebleven in het archief van Deventer valt te lezen dat als uitgangspunt gold dat de wezen degelijk opgevoed moesten worden. Wat dit precies inhield werd niet genoemd maar hierbij mogen we er volgens de Deventer stadshistoricus Hogenstijn vanuit gaan dat ook in Deventer, net als in de overige weeshuizen in de Republiek, het economisch zelfstandig kunnen functioneren van de wezen binnen Deventer bedoeld werd.⁷⁹ Om dit te bereiken stond onderwijs in Deventer hoog in het vaandel. Al vanaf 1591 leerden de wezen spellen, lezen en schrijven. In de stichtingsbrief werd met nadruk vermeld dat iedere wees toch in ieder geval moest kunnen lezen en schrijven; ‘Ende de kinderkens laten leeren leesen ende schrijven redelyck, ende soo veele mogelyck is’.⁸⁰ Uit de rekeningen van het burgerweeshuis weten we daarnaast dat er met grote regelmaat boeken en schrijfwaren voor het onderwijzen van de vakken gekocht werden.⁸¹ Tevens valt uit de rekeningen te herleiden dat de schrijfboeken bij een bekende drukker en uitgever in Deventer gekocht werden.

In verhouding tot de overige burgerweeshuizen in de Republiek leek Deventer ten aanzien van het onderwijs een koppositie te vervullen. Uit het voorgaande onderzoek bleek dat de overige steden in de Republiek pas in de achttiende eeuw overgingen tot het schrijfonderwijs. De Deventer regenten erkenden hierbij wel dat het onderwijs nogal eentonig was. Echter werd door middel van het geven van creatieve vakken zoals tekenen en kleien getracht deze eentonigheid tegen te gaan.⁸² Daarnaast kwam er wekelijks een zangdocent naar

⁷⁸ Stadsarchief Deventer (NL-DvSA), Deventer, 0768, De stichtingsakte van het weeshuis voor de verweesde kinderen van burgers van Deventer 1560, (burgerweeshuis en kinderhuis), 2.1.1.

⁷⁹ Hogenstijn, *Schrei niet bedrukte wees*, 59.

⁸⁰ Stadsarchief Deventer (NL-DvSA), Deventer, 0768, De stichtingsakte van het weeshuis voor de verweesde kinderen van burgers van Deventer 1560, (burgerweeshuis en kinderhuis), 2.1.1.

⁸¹ Hogenstijn, *Schrei niet bedrukte wees*, 59.

⁸² Ibidem, 59 en; C.W.H. Diederiks-Dijkgraaff, *Tweesus: herinneringen aan het burgerweeshuis te Deventer* (Deventer, 1984), 74.

het weeshuis voor zanglessen.⁸³ Van het Deventer burgerweeshuis zijn geen gegevens omtrent het controleren van de schriften of het afnemen van een examen teruggevonden zoals in andere steden in de Republiek. Hierbij mag echter wederom aangenomen worden dat het burgerweeshuis het reilen en zeilen overgenomen had van de burgerweeshuizen in de overige steden waar ze voor het opstellen van de stichtingsbrief te rade zijn gegaan. In dat geval is het niet onaannemelijk dat er ook in Deventer ieder kwartaal controle van de schriften was evenals een jaarlijks examen.

Ten aanzien van de ontspanning van de wezen is bekend dat hier in Deventer ruimte voor was. Niet alleen was er een binnenspeelplaats aanwezig met drie schommels, een zandbak, wip en een glijbaan. Daarnaast waren er regelmatig ontspanningsmomenten buiten het weeshuis zoals naar de kermis gaan, met Koninginnedag een praalwagen bouwen en daarmee meelopen in de kinderoptocht, ieder jaar eikels zoeken op weiden in de omgeving voor veevoer, appels rapen bij boeren in de buurt en tweemaal per jaar helpen op de boerderij bij het klooster Sion.⁸⁴ Daarnaast zijn er bij het Deventer burgerweeshuis uitgavenposten voor de aanschaf van speelgoed teruggevonden.⁸⁵

Het verschil tussen weesmeisjes en weesjongens in Deventer

Uit het voorgaande onderzoek bleek dat er in de burgerweeshuizen een verschil bestond tussen de beroepsmogelijkheden voor meisjes en jongenswezen wat onder meer ook bepaald werd door de maatschappelijke en sociale opvattingen in de pre-industriële periode. Wat betreft de opvatting omtrent de beroepsmogelijkheden voor de wezen leek de stichtingsbrief van het Deventer burgerweeshuis zich aan te sluiten bij Bijker et al. In de brief was opgenomen dat een ieder, overeenkomstig zijn bekwaamheid, aan een goed ambacht geholpen werd; aen den ampt helpen naer discretie ende goetduncken der weesmeesteren, één yeder naer sijn gestalt.⁸⁶ Doordat de brief hierbij sprak van ‘een ieder’ kan aangenomen worden dat er in de regel geen onderscheidt werd gemaakt tussen de toekomstperspectieven van meisjes of jongens. Volgens Hogenstijn kunnen we dan ook stellen dat voor zowel meisjes als jongens gold dat zij vanuit het Deventer burgerweeshuis een goede opleiding genoten waarmee ze van grote waarde waren voor de arbeidsmarkt.⁸⁷

⁸³ Hogenstijn, *Schrei niet bedrukte wees*, 59.

⁸⁴ Diederiks-Dijkgraaff, *Tweesus*, 23-43.

⁸⁵ Hogenstijn, *Schrei niet bedrukte wees*, 59.

⁸⁶ Stadsarchief Deventer (NL-DvSA), Deventer, 0768, De stichtingsakte van het weeshuis voor de verweesde kinderen van burgers van Deventer 1560, (burgerweeshuis en kinderkuis), 2.1.1.

⁸⁷ Hogenstijn, *Schrei niet bedrukte wees*, 49.

De weesmeisjes in Deventer

Dat er ook voor weesmeisjes in Deventer mogelijkheden tot het volgen van een praktijkopleiding waren zoals Bijker et al. aangaven staat vast. Echter bestaat er onduidelijkheid over de plaats waar deze opleiding plaatsvond. Zo staat in de bijzondere voorschriften der opvoeding van het burgerweeshuis; ‘meisjes moeten bijtijds op een naaischool gezonden worden waar ook breyen geleerd wordt’.⁸⁸ Dit veronderstelt dat meisjes na het volgen van het basisonderwijs doorleerden buiten het weeshuis. Volgens Hogenstijn echter leerden de weesmeisjes in Deventer inderdaad handwerken van een externe lerares die een breischool in de stad had maar zij kwam voor het onderricht aan de meisjes naar het weeshuis toe.⁸⁹ Dit stemt niet met elkaar overeen waardoor het de vraag blijft waar de meisjes uit Deventer na het basisonderwijs doorleerden. Daarnaast zijn er volgens Hogenstijn enkele meisjes uit het weeshuis bekend die een bijzondere aanleg voor het handwerken hadden en eveneens binnen het weeshuis privé-les kregen van dé textielbaron uit de oostelijke provincies, de heer Gelderman.⁹⁰

Hoewel de plaats van de vervolgopleiding niet overeenstemt kunnen we hieruit wel herleiden dat er voor weesmeisjes in Deventer niet alleen individuele aandacht vanuit de regenten op hun toekomst bestond maar dat er tevens ook voor weesmeisjes mogelijkheden waren tot het verkrijgen van een goed beroep. In de overweging hierbij moet in gedachten worden gehouden dat ook niet-weesmeisjes in de pre-industriële periode tegen het feit aanliepen dat er voor jongens over het algemeen veel meer kansen waren.

De weesjongens in Deventer

Ten aanzien van de beroepsmogelijkheden voor weesjongens van het Deventer burgerweeshuis valt eveneens de individuele aandacht vanuit de regenten op. Uit de overgeleverde stukken komt naar voren dat de regenten voor de jongens op zoek gingen naar een passend vak en dat hierbij rekening werd gehouden met de voorkeur van de wees evenals met zijn sterke en zwakke kanten.⁹¹ Uit de registers blijkt dat een jongen die bakker wilde worden, tot tweemaal toe bij een andere bakker werd geplaatst voordat hij een passende

⁸⁸ Stadsarchief Deventer (NL-DvSA), Deventer, 0768, Bijzondere voorschriften betreffende de opvoeding der wezen, (burgerweeshuis en kinderhuis), 2.1.3., artikel 6.

⁸⁹ Hogenstijn, *Schrei niet bedrukte wees*, 60.

⁹⁰ Ibidem, 60.

⁹¹ Hogenstijn, *Schrei niet bedrukte wees*, 60.

ambachtsbaas gevonden had.⁹² Dit toont aan dat de Deventer regenten er alles aan deden om de weesjongen op te laten leiden in het vak van zijn eigen voorkeur.

In eerste instantie leek ook het burgerweeshuis van Deventer inderdaad te profiteren van de weesjongens die een beroepsopleiding volgden. In de leercontracten van de Deventer weesjongens, opgesteld door de regenten, werd standaard de bepaling opgenomen dat het verdiende loon van de jongens, direct naar het weeshuis ging; ‘Wat sy met hun ampt binnen of buyten gewinnen daer, sullen sy in het weeshuys brengen. Ende dat sal het huys toebehoren en daer in blyven’.⁹³ Het is in dit verband echter de vraag in hoeverre dit onterecht was omdat het loon voor de wezen persoonlijk niet van belang was zo merkte Van der Wiel op, zij werden wel door het weeshuis onderhouden en waren dus zelf niet afhankelijk van het verdiende loon.⁹⁴ Hogenstijn gaf ten aanzien van Deventer aan dat de wezen er altijd zeker van konden zijn om als goed geoefende en geschoolde arbeider aan het werk te kunnen.⁹⁵

Daarnaast bleek uit het register van in de leer gedane jongens in Deventer duidelijk dat regenten de jongens niet in de leer deden om het geld dat ze hiermee gingen verdienen. Ook wanneer er jaren achtereen niets met het werk verdiend werd stuurden ze de weesjongens nog wel naar de ambachtsbaas toe; ‘bested om vijf jaeren bij hem (de ververbaas) voor niets als leerjongen te werken’.⁹⁶ Hieraan voegden de regenten wel standaard de aanvulling toe dat de wezen dan nog wel terug moesten komen naar het weeshuis voor onderwijs in schrijven, tekenen en catechisatie en dat de leerling aantoonbare vorderingen moesten maken ten aanzien van het beroep waarvoor geleerd werd. ‘Op conditie dat gemelte baas hem op de uren dat schrijf, teken en catechisatiemeester maet waarnemen zal laten gaan en hem intussen tekenen leren beginnende syn leerjaren’.⁹⁷

Bij de keuze van zowel de opleiding als het beroep ziet Hogenstijn ook binnen Deventer een patroon terug. De overgang van Deventer als Europese handelsmetropool, naar Deventer als grensvestiging van de provincie Overijssel.⁹⁸ Vanaf het einde van de zestiende eeuw werden werkplekken voor de weesjongens door de regenten enkel nog binnen Deventer gezocht. Toch sluiten deze bevindingen niet aan bij de zienswijze van Bakker et al. Naast dit

⁹² Stadsarchief Deventer (NL-DvSA), Deventer, 0768, Model-contract met de uitbesteding van wezen/staten van uitbesteding van wezen, (burgerweeshuis en kinderkuis), 3.3.1. en; Stadsarchief Deventer (NL-DvSA), Deventer, 0768, Register van in de leer gedane jongens, (burgerweeshuis en kinderkuis), 3.4.1.

⁹³ Stadsarchief Deventer (NL-DvSA), Deventer, 0768, De stichtingsakte van het weeshuis voor de verweesde kinderen van burgers van Deventer 1560, (burgerweeshuis en kinderkuis), 2.1.1.

⁹⁴ Van der Wiel, *Dit kint hiet Willem*, 51.

⁹⁵ Hogenstijn, *Schrei niet bedrukte wees*, 60.

⁹⁶ Stadsarchief Deventer (NL-DvSA), Deventer, 0768, Register van in de leer gedane jongens, (burgerweeshuis en kinderkuis), 3.4.1.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ Hogenstijn, *Schrei niet bedrukte wees*, 60.

alles is in Deventer in de registers van in de leer gedane jongens bovendien geen patroon zichtbaar dat overeenkomt met het karakter van de regio. Deventer kenmerkte zich in de pre-industriële periode vooral door veeteelt en zuivelbereiding, de weesjongens vonden echter veelal werk in de handwerkindustrie. Met name beroepen als timmerman, bakker, kleermaker en verver zijn bij de Deventer wezen teruggevonden.⁹⁹

Ook in Deventer besteedden de regenten veel zorg aan het opstellen van een contract. Zo werd er opgenomen; de duur van de vakopleiding, bepalingen over de afdracht van het verdiende loon en de wederzijdse rechten en plichten. Daarnaast blijkt uit de registers van in de leer gedane jongens dat de regenten in het belang van de wezen handelden. In de leercontracten werd afdwongen dat tijdens de leerperiode van de wees, er geen onderscheid gemaakt werd tussen een wees en een niet-wees. Hiervoor werd de bepaling opgenomen dat de wezen behandeld moesten worden als de overige leerlingen van de ambachtsbaas; ‘mits dat hij hem behoorlijk in het tekenen onderwijse, als syn andere leerlingen’.¹⁰⁰

Daarnaast was er ook in het contract van de Deventer regenten de verplichting opgenomen om de leerplek van de weesjongens te bezoeken. In totaal tweemaal per week brachten ze een bezoek aan de leerplek; ‘ook sullen die verordente weesmeesteren inder tyt ten minsten tweemaal ter weecke de kinderen visiteren opdat se goed in allen onderhouden worden’.¹⁰¹ Dit was voornamelijk om te controleren dat de ambachtsbaas geen misbruik maakte van de weesjongens. Hierdoor zaten de regenten er echter ook bovenop om bij kwalijk gedrag vanuit de weesjongens op te treden; ‘Ende of het ghebeurden dat eenige van de weeskinderen sich qualycken of onredelycken hielt of te wederspannickeit, ende sy daer van twee of drie mael vermaent, verboden ende gecorrigeert waren, ende dat noch niet lieten dat sulke kinderen sullen de regeerders des weesenhuis uyt dan ampt mogen setten’.¹⁰² In de stichtingsbrief was niet omschreven wat er gedaan werd met weesjongens die zich hieraan schuldig maakten. Wel was opgenomen dat het ambt vervolgens aan een andere weesjongen werd gegeven; ‘Ende een andere wederom in de plaetze ontfangen, ende aennemen’.¹⁰³

⁹⁹ Stadsarchief Deventer (NL-DvSA), Deventer, 0768, Model-contract met de uitbesteding van wezen/staten van uitbesteding van wezen, (burgerweeshuis en kinderkuis), 3.3.1. en; Stadsarchief Deventer (NL-DvSA), Deventer, 0768, Register van in de leer gedane jongens, (burgerweeshuis en kinderkuis), 3.4.1.

¹⁰⁰ Stadsarchief Deventer (NL-DvSA), Deventer, 0768, Register van in de leer gedane jongens, (burgerweeshuis en kinderkuis), 3.4.1.

¹⁰¹ Stadsarchief Deventer (NL-DvSA), Deventer, 0768, De stichtingsakte van het weeshuis voor de verweesde kinderen van burgers van Deventer 1560, (burgerweeshuis en kinderkuis), 2.1.1.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ Stadsarchief Deventer (NL-DvSA), Deventer, 0768, De stichtingsakte van het weeshuis voor de verweesde kinderen van burgers van Deventer 1560, (burgerweeshuis en kinderkuis), 2.1.1.

HOOFDSTUK 2

BURGERWEESHUIZEN IN DE REPUBLIEK, ‘TOTALE INSTITUTIES’?

Binnen het onderzoek naar burgerweeshuizen in de Republiek wezen onderzoekers voornamelijk op het eentonige en onpersoonlijke karakter ervan voor de gehele periode dat de wees er verbleef. Het was hierom dat Goffman, zoals aangegeven in de status quaestionis, de term ‘totale institutie’ bedacht. Ondanks de veranderende kijk op de opvoeding onder invloed van de Verlichting, spreken nog altijd meerdere onderzoekers ten aanzien van het opgroeien in een burgerweeshuis in de Republiek van een ‘totale institutie’. Daarbij werd in de regel gekeken naar de periode van het zesde tot het twaalfde levensjaar van de wezen. In het vervolg van dit onderzoek zal gekeken worden of deze aanname terecht is voor de hele periode van verblijf in het burgerweeshuis inclusief de voorbereiding, vanaf het twaalfde levensjaar, op het werkzame leven van zowel meisjes-als jongenswezen. Hierbij zullen de besproken kenmerken van het functioneren van burgerweeshuizen ten aanzien van de voorbereiding van de wezen op het werkzame leven, naast de kenmerken van een ‘totale institutie’ zoals aangegeven door Goffman gelegd worden.

Groeien weesmeisjes in burgerweeshuizen in de Republiek op binnen een ‘totale institutie’?

Het in hoofdstuk 1 onderzochte beeld van de voorbereiding van weesmeisjes op de toekomst sluit gedeeltelijk aan bij de kenmerken van een ‘totale institutie’ zoals aangegeven door Goffman. Gedurende de jaren dat ze in het burgerweeshuis verbleven, waren ze constant in de instelling aanwezig en onderhevig aan het gezag aldaar waarmee hun leven aansluit bij punt 1 van Goffman. Samenhangend hiermee brachten ze hun leven, tot aan dat ze op volwassen leeftijd ontslagen werden uit het weeshuis, dan ook alleen door in onmiddellijk gezelschap van de overige bewoners van het huis waarmee ook punt 2 van Goffman aansluit. Doordat de meisjes (waarschijnlijk) ook zelfs bij het volgen van de beroepsopleiding in het weeshuis bleven wonen en daarbij op geen enkel moment konden ontsnappen aan het toezicht vanuit de weeshuisleiding, voldoet hun leven eveneens aan punt 3 van Goffman: alle fasen van het dagelijkse leven zijn strak geschematiseerd en van bovenaf opgelegd. Zo bezien kunnen we bij het dagelijks leven van de meisjes binnen burgerweeshuizen inderdaad spreken van een ‘totale institutie’.

Groeien weesjongens in burgerweeshuizen in de Republiek op binnen een 'totale institutie'?

Anders is dit voor weesjongens in de Republiek. Aan de hand van de onderzochte gegevens blijkt dat de eerste twee punten van Goffman ten aanzien van de voorbereiding op de toekomst van de jongenswezen vanaf het twaalfde levensjaar, niet opgaan. Doordat de wezen buiten het weeshuis in de leer gingen bij een ambachtsbaas, voltrok hun leven zich niet geheel op dezelfde plaats. De leefomgeving van de wezen wisselde tussen het weeshuis en de werkplaats. Hiermee samenhangend wisselde ook het gezag waaronder de wezen tijdens het dagelijkse leven stonden. Binnen het weeshuis stonden ze onder leiding van het huis maar op de werkplaats moesten ze de ambachtsbaas gehoorzamen. Daarnaast kan de conclusie getrokken worden dat door het werken in een werkplaats, het leven van de weesjongens minder eentonig werd. Door het volgen van een leerperiode werd hun leven in het algemeen vrijer, het leven speelde zich nu niet meer alleen binnen de weeshuismuren af. Het gegeven dat de ambachtsbazen daarnaast hooguit twee leerlingen tegelijk aannamen haalt het tweede punt van Goffman onderuit, iedere fase van de dagelijkse activiteiten werd uitgevoerd in onmiddellijk gezelschap van een groot aantal anderen. Op de werkplaats bestond het leren van een vak voornamelijk uit individuele aandacht vanuit de ambachtsbaas. Ook het punt dat iedere fase van het leven van de wezen strak geschematiseerd was en van bovenaf opgelegd, het derde punt van Goffman, komt ten aanzien van de beroepsopleiding aan het wankelen. Doordat de weesjongens tijdens de opleiding in het weeshuis bleven wonen maakten ze buiten de werktijden om inderdaad nog onderdeel uit van het strak geschematiseerde leven en de leiding van bovenaf wat kenmerkend was binnen het weeshuis. Het grootste deel van het dagelijkse leven brachten ze echter door in de werkplaats van de ambachtsbaas en niet binnen het weeshuis.

Uit het feit dat het de wezen, ondanks de inspanningen vanuit de regenten, vrij stond om tussentijds van ambachtsbaas te wisselen, kunnen we wederom vaststellen dat de eerste drie punten van Goffman niet opgaan ten aanzien van de voorbereiding op de toekomst van weesjongens. Naast de eerder genoemde punten valt hierbij ter aanvulling te wijzen op het feit dat ieder individu er toe deed binnen de burgerweeshuizen in de Republiek. Niet alleen werd er rekening gehouden met de eigen voorkeur van de wezen, ook werd de eigen inspraak en hiermee het meedenken van de wezen aangemoedigd. Dit toont aan dat het 'gezag' niet zo strikt genomen moet worden als aangegeven door Goffman. Regenten stelden de uitvoering van hun taken vooral in het belang van de wezen.

Het vierde punt van Goffman

Echter gaf Goffman nog een vierde kenmerk waaraan een ‘totale institutie’ moest voldoen: de diverse gedwongen activiteiten worden samengevoegd als onderdeel van één groot rationeel plan dat is ontworpen om de officiële doeleinden van de institutie te vervullen. Dit punt blijft voor zowel de meisjes als de jongens uit de burgerweeshuizen wel overeind. In de bewoordingen van Goffman klinkt dit punt negatief terwijl we het in de uitvoering van de burgerweeshuizen in de Republiek toch vooral positief terug zien komen.

De leiding van de burgerweeshuizen deed er alles aan om de wezen verder te helpen in het leven. Uit het voorgaande onderzoek is gebleken dat ze de wezen hierbij als individu behandelden en wel degelijk ook rekening hielden met de eigen voorkeuren van de wezen. Ten aanzien van de toekomst van meisjeswezen waren de mogelijkheden hierbij niet zo talrijk als bij de jongens maar ook zeker niet al van tevoren uitgestippeld. Ook meisjes hadden bovenal nog een eigen keus. Het was daarnaast de uitdrukkelijke bedoeling bij de oprichting van de weeshuizen om van de wezen economisch zelfstandige burgers te maken. Wanneer we het gehele leven van de wees binnen het weeshuis bekijken zien we dit punt steeds op de achtergrond terug als handelingsmotief vanuit de regenten. Het was hierom dat de wezen basisonderwijs kregen en met name ook een beroepsopleiding volgden. Het leven van de wees tijdens het verblijf in het weeshuis was dan op het eerste gezicht wel strak en onpersoonlijk, in de uitwerking ervan, met name vanaf het twaalfde levensjaar, zien we terug dat het toch vooral met grote aandacht voor iedere wees afzonderlijk was.

Het burgerweeshuis van Deventer, een ‘totale institutie’ voor de weesmeisjes?

Aan de hand van de casus over het Deventer burgerweeshuis kan gesteld worden dat weesmeisjes hier gedurende de jaren dat ze in het weeshuis verbleven, niet constant in de instelling aanwezig waren. Zodra het basisonderwijs op twaalfjarige leeftijd afgerond was werden de meisjes naar een naaischool gestuurd. Voor het vervolg onderwijs waren ze hierdoor het merendeel van de dag buiten het huis. Hiermee komt het weeshuis niet overeen met punt 1 van Goffman: ze waren niet constant in de instelling aanwezig en onderhevig aan het gezag aldaar. De weesmeisjes stonden dagelijks voor een deel onder het gezag van het weeshuis en daarnaast onder het gezag van de naaischool. Samenhangend hiermee brachten ze hun leven tot aan het ontslag uit het weeshuis dan ook niet door in onmiddellijk gezelschap van de overige wezen, punt 2 van Goffman. Tijdens het volgen van de vervolgopleiding aan de naaischool bleven de meisjes nog wel onderhevig aan een dagelijks strak geschematiseerd

leven maar het werd niet van bovenaf opgelegd, punt 3 van Goffman. Tijdens het verblijf in het weeshuis of op de naaischool stonden de meisjes onder toezicht van de leiding maar in positieve zin. Zowel de regenten als de docenten op de naaischool voorzagen de meisjeswezen in hun eigen belang van individuele aandacht. Daarnaast werden ze hierbij niet gedwongen. Hierdoor leerden ook de meisjes een beroep dat voor vrouwen in die tijd in goed aanzien stond en waarmee ze uiteindelijk op eigen benen konden staan. Punt 4 van Goffman, de diverse gedwongen activiteiten worden samengevoegd als onderdeel van één groot rationeel plan dat is ontworpen om de officiële doeleinden van de institutie te vervullen, gaat voor de Deventer weesmeisjes wel op maar wederom niet zo strikt als Goffman het omschrijft. Het was inderdaad de bedoeling om de weesmeisjes op te voeden tot economisch zelfstandige burgers maar hierbij werd wel rekening gehouden met hun eigen voorkeuren. De regenten van het Deventer weeshuis zetten zich in om ook de meisjes met zoveel mogelijk beroepen in aanmerking te laten komen waarbij geen sprake was van dwang. Daarnaast bestond er de ruimte voor meisjes met een bijzondere aanleg om privé-lessen te volgen. Zo bezien kunnen we bij het dagelijks leven van de weesmeisjes tijdens de leerperiode binnen het Deventer burgerweeshuis niet spreken van een ‘totale institutie’.

Het burgerweeshuis van Deventer, een ‘totale institutie’ voor de weesjongens?

Aan de hand van de behandeling van de casus over het Deventer burgerweeshuis kan gesteld worden dat weesjongens eveneens gedurende de jaren dat ze in het burgerweeshuis verbleven, niet constant in de instelling aanwezig waren. Anders dan de meisjes volgden zij gemiddeld vanaf twaalfjarige leeftijd een beroepsopleiding in de werkplaats van een ambachtsbaas waarmee ze het grootste gedeelte van de dag bezig waren. Hierdoor komt het burgerweeshuis van Deventer niet overeen met punt 1 van Goffman: ze waren niet constant in de instelling aanwezig en onderhevig aan het gezag aldaar. De jongens stonden dagelijks voor een deel onder het gezag binnen het weeshuis en daarnaast onder het gezag van de ambachtsbaas. Samenhangend hiermee brachten ze hun leven tot aan het ontslag uit het weeshuis dan ook niet door in onmiddellijk gezelschap van de overige bewoners, punt 2 van Goffman. Tijdens het volgen van de beroepsopleiding waren de jongens hierdoor ook niet meer dagelijks onderhevig aan een strak geschematiseerd leven dat van bovenaf werd opgelegd, punt 3 van Goffman. De jongens stonden voornamelijk onder toezicht van de ambachtsbaas maar in positieve zin. Door middel van individuele aandacht vanuit de baas leerden ze een vak waarmee ze uiteindelijk op eigen benen konden staan. Punt 4 van Goffman, de diverse

gedwongen activiteiten worden samengevoegd als onderdeel van één groot rationeel plan dat is ontworpen om de officiële doeleinden van de institutie te vervullen, gaat voor de Deventer weesjongens wel op maar wederom niet zo strikt als Goffman het omschrijft. Het was inderdaad de bedoeling om de jongens op te voeden tot economisch zelfstandige burgers van de stad Deventer maar hierbij werd wel rekening gehouden met de eigen voorkeuren van de wees. De regenten van het Deventer weeshuis zetten zich, mede door middel van hun eigen contacten, in om de jongens te plaatsen op de plek van eigen voorkeur. Er was dan ook geen sprake van dwang. Zo bezien kunnen we ook bij het dagelijks leven van de weesjongens tijdens de leerperiode vanuit het Deventer burgerweeshuis niet spreken van een ‘totale institutie’.

Het Deventer burgerweeshuis, een ‘totale institutie’?

Samengevat kan gesteld worden dat ten aanzien van de voorbereiding vanuit het Deventer burgerweeshuis op de toekomst voor zowel meisjes als jongenswezen niet gesproken kan worden van een ‘totale institutie’. Aan de hand van de casus is de grote keuze vrijheid, eigen inbreng en persoonlijke vrijheid die zowel meisjes als jongenswezen geboden werd naar voren gekomen. Hieruit blijkt dat de Deventer regenten bij het uitvoeren van hun taken niet alleen het belang van de wees voorop stelden maar ook dat er van dwang geen sprake was. Met name toont de individuele aandacht die de Deventer regenten schonken aan de voorbereiding van de wezen op de toekomst aan dat er bij het Deventer burgerweeshuis ten tijde van de Republiek, niet gesproken kan worden van een ‘totale institutie’ zoals omschreven door Goffman. Voor iedere wees afzonderlijk werd er, na het volgen van het basisonderwijs, vanuit het weeshuis gezocht naar een passend beroep. Hierbij waren de mogelijkheden voor de weesmeisjes beperkter maar alsnog werd er binnen Deventer geprobeerd de meisjes met zoveel mogelijk beroepen kennis te laten maken opdat ze een eigen, passende keus konden maken.

Voornamelijk bij de weesjongens blijkt echter de individuele aandacht vanuit de regenten. Zo werden de weesjongens binnen Deventer vrij gelaten in het kiezen van een toekomstig beroep. Het loon dat de jongens kwam ten goede aan het huis maar in de verzorging leden de jongens hier niet onder. In het belang van de wees stelden de regenten zorgvuldig de leercontracten op. Het feit dat hierin afgedwongen werd dat de weesjongen op dezelfde manier behandeld moest worden als een niet-wees, toonde aan dat regenten de jongens vanaf hun twaalfde levensjaar zoveel mogelijk op wilden laten groeien als niet-

wezen. Ter controle op de naleving van de regels visiteerden de regenten tweemaal in de week de werkplek van de jongens om in het belang van de wees de kwaliteit van de opleiding te bewaken. Er was hierbij sprake van gepast toezicht op maat met de bedoeling een maximaal positief leereffect te realiseren. Ondanks het overlijden van de ouders werd dan ook getracht de weeskinderen alsnog van een goede toekomst te voorzien. In de doelstelling van het Deventer weeshuis was opgenomen dat de wezen opgevoed moesten worden tot economisch zelfstandige burgers van de stad Deventer.

Concluderend tonen daarnaast ook de ontspanningsmogelijkheden bij het Deventer burgerweeshuis aan dat er, ten opzichte van dit weeshuis, niet gesproken kan worden van een 'totale institutie'. In de archieven zijn bovendien vele vermeldingen teruggevonden van jaarlijks terugkerende uitjes. Hieraan namen alle wezen die in het burgerweeshuis woonden deel.

CONCLUSIE

In dit onderzoek is antwoord gezocht op de vraag in hoeverre er, ten aanzien van de voorbereiding op een toekomstige maatschappelijke carrière en het werkzame leven van wezen in burgerweeshuizen in de Republiek, tussen 1579 en 1795 gesproken kan worden van het weeshuis als een ‘totale institutie’ zoals omschreven door Erving Goffman.

Tot aan het twaalfde levensjaar was er voor zowel meisjes als jongens sprake van een ‘totale institutie’ zoals beschreven door Goffman, binnen de burgerweeshuizen in de Republiek. Alle wezen groeiden op binnen het weeshuis en het gezag aldaar, bevonden zich constant in gezelschap van de overige wezen en maakten daarnaast onderdeel uit van het grote plan om op te groeien tot economisch zelfstandige burgers. Vanaf het twaalfde levensjaar veranderde dit beeld. Het dagelijkse basisonderwijs was afgerond en voor de wezen begon de voorbereiding op het werkzame leven, weliswaar voor de meisjes en jongens verschillend ingevuld.

Weesmeisjes werden grotendeels binnen de burgerweeshuizen voorbereid. Hierdoor bleven ze zich gemiddeld langer dan weesjongens onder de constante controle van de weeshuisleiding, hetzelfde gezag en in onmiddellijk gezelschap van de overige wezen bevinden. Echter probeerden burgerweeshuizen in de Republiek weesmeisjes ook tijdens de voorbereiding op de toekomst binnen het weeshuis zoveel mogelijk met verschillende beroepen in aanraking te laten komen. Hierdoor was het voor weesmeisjes mogelijk een eigen beroepskeuze te maken.

Weesjongens werden door middel van een leerperiode in de werkplaats van een ambachtsbaas voorbereid op het werkzame leven. Hierbij bleven ze nog wel in het burgerweeshuis wonen maar zich niet langer onder constante controle vanuit de weeshuisleiding, hetzelfde gezag of in onmiddellijk gezelschap van de overige wezen bevinden. Daarnaast ging het er door het maatwerk bij de beroepsopleidingen niet meer om de diverse gedwongen activiteiten van de institutie te vervullen. Het lijkt er veel meer op dat het de bedoeling was om de officiële doeleinden van het individu te realiseren. Niet het instituut staat centraal maar veel meer het individuele leerplan van de wees!

De huidige beeldvorming op burgerweeshuizen in de Republiek is overheersend negatief, onpersoonlijk en kil, in navolging van Charles Dickens. Uit dit onderzoek en de casus van Deventer blijkt veel meer dat wezen in de Republiek het vanaf hun twaalfde levensjaar over het algemeen goed hadden. Ze werden ten aanzien van de voorbereiding op de toekomst individueel benaderd en hadden eigen zeggenschap. Niet alleen was de eigen

voorkeur en de eigen mening van de wees van belang, ook de omvang van de individuele aandacht die regenten aan de wezen schonken getuige van persoonlijke aandacht. Aan de toekomst van de wezen werd wel degelijk aandacht besteedt.

Dit onderzoek toont aan dat er ten aanzien van voorbereiding van wezen in burgerweeshuizen in de Republiek vanaf het twaalfde jaar niet meer gesproken kan worden van een 'totale institutie' wanneer hun leven vergeleken wordt met de vier punten gedefinieerd door Goffman. Er was wel degelijk ruimte voor persoonlijke aandacht voor de wezen en er werd rekening gehouden met hun eigen wensen en voorkeuren. Zowel weesmeisjes als jongens kregen de mogelijkheid zichzelf te ontplooien en daarnaast was er een grote mate van persoonlijke aandacht vanuit de regenten.

Met dit nieuwe inzicht is het interessant om in verder onderzoek te bestuderen of het opgroeien binnen een burgerweeshuis juist positieve gevolgen had voor de toekomstperspectieven van de wezen, vanaf het moment dat ze op eigen benen gingen staan. In hoeverre had het voordelen om op te groeien als wees in een weeshuis onder regie van de regenten. Dit dan in vergelijking met de ontwikkelingskansen van een niet-wees.

BIBLIOGRAFIE

Literatuur

Bakker, Nelleke, Noordman, Jan, Rietveld-van Wingerden, Marjoke, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland: idee en praktijk 1500-2000* (Assen, 2006).

Bijker, Sjoerd, Gravendeel, Mechteld, Rademaker-Helfferich, Bonny, Verheus-Nieuwstraten, Rineke en Visser, Piet, *Wezen en weldoen: 375 jaar doopsgezinde wezenzorg in Haarlem* (Hilversum, 2009).

Boekholt, P.Th.F.M en Booy, E.P. de, *Geschiedenis van de school in Nederland: vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd* (Assen, 1987).

Diederiks-Dijkgraaf, Catharina W. H., *Tweesuus: herinneringen aan het Burgerweeshuis te Deventer* (Deventer, 1984).

Dickens, Charles, *Oliver Twist* (Londen, 1994).

Dankers, Joost J., *Wezenzorg en liefdadigheid: van Utrechts Gereformeerd Burgerweeshuis tot stichting Het Evert Zoudenbalch Huis* (Utrecht, 1991).

Goffman, Erving, *Asylums: essays on the social situation of mental patients and other inmates* (New York, 2007).

Groenveld, Simon, Jeroen J.H. Dekker, Thom R.M. Willemse en J. Dane, *Wezen en boefjes: zes eeuwen zorg in wees-en kindehuizen* (Hilversum, 1997).

Hogenstijn, Clemens, M. *Schrei niet bedrukte wees: geschiedenis van het Deventer weeshuis en kindershuis* (Nieuwegein, 1994).

Iggers, George. G., *Historiography in the twentieth century: from scientific objectivity to the postmodern challenge* (Hannover, 1997).

Jacobi, Juliane, 'Between charity and education: orphans and orphanages in Early Modern times', *Paedagogica Historica* 45:1 (2009), 1-18.

McCants, Anne, E.C., *Civic charity in a golden age: orphan care in early modern Amsterdam* (Chicago, 1997).

Phillips, Derek, *Well-being in Amsterdam's Golden Age* (Amsterdam, 2008).

Prak, Maarten, 'Loopbaan en carrière in de Gouden Eeuw' *De zeventiende eeuw* 27:2 (2011), 130-140.

Schalk, Ruben, 'Splitting the bill: matching schooling to Dutch labour markets 1750-1920' (onuitgegeven dissertatie, Universiteit Utrecht, 2015).

Slager-Dijkstra, Annemarie, 'En zij bedankten voor de opvoeding in het weeshuis genoten...'
In; *Arnhems historisch tijdschrift* 20:1 (2000), 1-59.

Spaans, Joke, *Armenzorg in Friesland 1500-1800: publieke zorg en particuliere liefdadigheid in zes Friese steden, Leeuwarden, Bolsward, Franeker, Sneek, Dokkum en Harlingen* (Leeuwarden, 1997).

Spaans, Jo, 'Early modern orphanages between civic pride and social discipline: Francke's use of Dutch models', in: Udo Sträter en Josef N. Neumann, *Waisenhäuser in der Frühen Neuzeit* (Tübingen 2003), 183-196.

Vis, Jurjen.N.M. *Het weeshuis van Woerden: 400 jaar stadswweeshuis en Gereformeerd weesen oudeliedenhuis te Woerden 1595-1995* (Hilversum, 1996).

Vlis, Ingrid van der, *Van wezen tot zijn: vier eeuwen zorg voor jongeren* (Zutphen, 2005).

Vlis, Ingrid van der, Rinsema, T.J., *Weeshuizen in Nederland: de wisselende gestalten van een weldadig instituut* (Zutphen, 2002).

Wiel, Kees van der, *Dit kint hiet Willem: de Heilige Geest in Leiden, 700 jaar vondelingen, wezen en jeugdzorg* (Leiden, 2010).

Archivalia

Stadsarchief Deventer (NL-DvSA), Deventer, 0768, Burgerweeshuis en kinderkuis, Deventer 1439-1974.